
La criminologia i les ciències penals i del control social

PID_00247553

Josep Maria Tamarit Sumalla

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores



Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Concepte de <i>criminologia</i>	7
2. Objecte de la criminologia	10
2.1. El problema de la delimitació de l'objecte material	10
2.2. Identificació de l'objecte múltiple de la criminologia	11
2.3. Per què una concepció extensa de l'objecte material de la criminologia	12
2.4. Objectius de la criminologia	14
3. Delimitació d'altres disciplines	15
3.1. La criminologia i les ciències penals. Delimitació del dret penal	15
3.2. Criminologia i política criminal	15
3.3. Noves necessitats de delimitació i d'integració	18
4. El mètode de la criminologia	21
5. La comunitat científica	27
6. Els protagonistes del delictes: el delinqüent, la víctima, la societat	29
6.1. Una visió integral del problema criminal	29
6.2. El delinqüent	30
6.3. La víctima	31
6.4. La societat i el control social	31
7. Els actors de la política criminal	34
8. Tendències politicriminals contemporànies	36
8.1. L'expansió del dret penal	36
8.2. El sistema penal de la societat del risc	36
8.3. El dret penal de l'enemic	37
8.4. La deriva autoritària	38
8.5. L'abolicionisme	38
8.6. El minimalisme penal	39
8.7. Un sistema penal més extens i menys intens	40
8.8. Protagonisme dels drets de les víctimes	40

9. Crisi de la criminologia.....	42
Resum.....	44
Exercicis d'autoavaluació.....	45
Solucionari.....	47
Glossari.....	48
Bibliografia.....	49

Introducció

El contingut d'aquest primer mòdul didàctic proporciona les bases conceptuals de la criminologia i situa aquesta disciplina en relació amb el conjunt de les ciències socials i normatives. L'estudiant hi podrà trobar una introducció en què es fixa el context històric en el qual sorgeix la criminologia científica i la seva consolidació posterior. S'hi aborden les qüestions fonamentals pròpies d'una assignatura introductòria, com la qüestió del mètode i la delimitació amb altres disciplines, aspecte especialment necessari en un moment en què l'espai de la criminologia és compartit i, en certa manera, disputat per altres disciplines, tradicions acadèmiques o discursos teòrics.

En aquesta primera aproximació a l'estudi del delictes s'introduirà la idea fonamental segons la qual el fet delictiu és un problema social i comunitari que té alts costos personals, socials i econòmics i en el qual hi ha tres dimensions que cal tenir en compte: el delinqüent, la víctima i la comunitat. La prevenció del delictes i la resposta penal han de partir en tot moment de la constatació d'aquesta triple dimensió i han de superar enfocaments centrats exclusivament en la figura de l'infractor, que han dominat en molts moments en la teorització criminològica.

Finalment, s'aborda una anàlisi dels models politicocriminals vigents en l'actualitat, que reflecteixen la diversitat de concepcions sobre el fenomen criminal i la manera d'abordar-lo, i es posa una atenció especial en les concepcions que, d'acord amb el que mostra la recerca empírica, desconfien de la capacitat del sistema penal per a resoldre per si sol la complexitat del problema criminal i opten per fórmules alternatives o complementàries, com les basades en la justícia restaurativa i la prevenció del delictes i l'atenció a la víctima per vies no punitives.

Objectius

Els objectius que haureu d'haver assolit una vegada treballats els continguts d'aquest mòdul són:

- 1.** Conèixer els orígens de la criminologia com a ciència i la seva delimitació respecte a disciplines afins.
- 2.** Comprendre la complexitat i el caràcter multidimensional de la delinqüència i la necessitat d'un abordatge del problema criminal a partir de bases empíriques.
- 3.** Conèixer els principis metodològics de la criminologia.
- 4.** Conèixer el rol dels diversos protagonistes del delictes i dels diversos actors politicriminals.
- 5.** Conèixer les principals concepcions politicriminals i assolir, així, eines per a desenvolupar una opinió crítica i fonamentada sobre la prevenció del delictes, el tractament del delinqüent i l'atenció a la víctima.
- 6.** Comprendre la transcendència de les aportacions que la criminologia científica pot fer als conflictes socials.

1. Concepte de *criminologia*

El delictes i la delinqüència són fenòmens que són i han estat presents en totes les societats humanes. La desviació i el control social són mecanismes inherents a la vida social, tal com la sociabilitat és pròpia de la condició humana. Amb tot, la criminologia, caracteritzada pel coneixement científic d'aquests fenòmens, podem considerar que és una disciplina moderna. El raonament filosòfic i l'esforç de comprensió racional de la realitat delictiva i les seves implicacions socials han estat presents en els grans sistemes filosòfics de la tradició occidental, però la criminologia científica neix cap a la darreria del segle XIX, en un context intel·lectual en què sorgeixen les ciències socials, sota el predomini del positivisme.

La reflexió sobre la criminologia i la recerca criminològica han experimentat una gran evolució d'ençà d'aquell moment fundacional. Actualment no hi ha un consens en la comunitat científica a l'hora de definir la criminologia i si comparem els diversos autors i escoles podem detectar fàcilment diferències rellevants pel que fa al concepte, l'objecte i el mètode.

Una definició poc arriscada i poc controvertida seria la que entén la criminologia com la ciència multidisciplinària que s'ocupa de l'estudi del delictes i el control social. Amb tot, i malgrat la seva brevetat, és qüestionada en tots els seus elements. Se'n pot discutir, d'entrada, el caràcter de ciència o l'autonomia respecte a altres àmbits del coneixement. Més endavant tindrem ocasió de detenir-nos en l'anàlisi de les relacions amb disciplines afins i dels problemes de la crisi de la criminologia. També se'n qüestiona el caràcter multidisciplinari o interdisciplinari i aquest és un aspecte que, de fet, està molt lligat al problema de l'autonomia científica. La vocació i la consciència d'interdisciplinarietat està molt associada als orígens de la criminologia i, de fet, en l'actualitat no manquen autors que adverteixen sobre la necessitat de preservar l'esperit multidisciplinari fundacional i el vinculen amb la necessitat d'una visió oberta i integradora (Jeffery, 1990). Però, d'altra banda, altres autors han defensat que la maduresa de la criminologia com a ciència depèn que sigui capaç de superar l'etapa de multidisciplinarietat i que defineixi un objecte i mètode propis, la qual cosa permetrà la necessària diferenciació respecte d'altres ciències socials i jurídiques (Garrido/Redondo/Stangeland, 1999). Com es podrà comprovar en els apartats següents, la qüestió del concepte i la de l'autonomia estan directament vinculades a les relatives a l'objecte i el mètode.

El terme *criminologia* va començar a ser utilitzat pel jurista italià Garofalo (1885), qui, juntament amb Lombroso i Ferri, van establir, a partir del final del segle XIX i com a membres de l'anomenada *scuola positiva italiana*, els fonaments de la criminologia científica. Des del punt de vista terminològic, Garofalo va marcar la pauta que després ha seguit la comunitat científica, ja que Lombroso, tot i que se li reconeix en gran manera la «paternitat» de la ciència, utilitzava l'expressió *antropologia criminal* i Ferri la de *sociologia criminal*.

Lectura recomanada

L'obra de Raffaele Garofalo *Criminologia* (1885) es pot considerar una de les aportacions pioneres de la criminologia. A més de l'original en italià hi ha una traducció al castellà de Pedro Dorado Montero (1922).

En la bibliografia científica hi ha un ampli ventall de definicions de la *criminologia*. Entre les clàssiques, podem considerar la de Sutherland, la de Kaiser o la de Göppinger (1975).

Definicions clàssiques de *criminologia*

Per Sutherland (1924) la criminologia és «el cos de coneixements sobre el delictes com a fenomen social», que inclou «els processos d'elaboració de les lleis, d'infracció de les lleis i de reacció a la infracció de les lleis». Segons Kaiser (1988) la criminologia «és el conjunt ordenat de coneixements empírics sobre el delictes, el delinqüent, el comportament antisocial i sobre els controls d'aquest». Finalment Göppinger (1975) la defineix com a «ciència empírica i interdisciplinària que s'ocupa de les circumstàncies humanes i socials relacionades amb el sorgiment, la comissió i l'evitació del delictes, així com del tractament dels infractors».

Contrastant amb aquestes definicions que entenen la criminologia en un sentit ampli, altres autors han optat per una visió més restrictiva, centrada de vegades en la figura del delinqüent. Així, Bernaldo de Quirós (1957) havia definit la *criminologia* com «la ciència que s'ocupa d'estudiar el delinqüent en tots els seus aspectes», de manera que es diferenciaria del dret penal com a «ciència del delictes» i de la penologia com a «ciència de la pena». Tanmateix, aquesta visió restrictiva no és la que s'ha imposat, sinó que, com veurem, l'espectre dels objectius i la temàtica de la criminologia és molt més ampli i la denúncia per l'excessiva focalització en la figura de l'infractor ha passat a ser una de les preocupacions expressades amb més freqüència en la comunitat científica. La diferència respecte de les altres ciències penals, com podrem comprovar, es planteja d'acord amb altres criteris.

Alguns autors opten encara per deixar-ne fora la reacció i el control social, que atribueixen a la penologia (Rodríguez Manzanera, 2009), però aquesta no es pot considerar la concepció dominant. Les definicions més actuals i properes parteixen d'una concepció àmplia, com, per exemple, la de Hassemer i Muñoz Conde o la de García-Pablos.

Criminologia segons Hassemer i Muñoz Conde

Hassemer i Muñoz Conde (1989) entenen que la *criminologia* és «la ciència que estudia la delinqüència i els sistemes penals utilitzats per al seu control».

Criminologia segons García-Pablos

En el mateix sentit que Hassemer i Muñoz Conde, però d'una manera més exhaustiva, García-Pablos (1991; 2007) defineix la *criminologia* com «la ciència empírica i interdisciplinària que s'ocupa de l'estudi del crim, de la persona de l'infractor, la víctima i el control social del comportament delictiu, i mira de subministrar una informació vàlida, contrastada, sobre la gènesi, dinàmica i variables principals del crim –considerat aquest com a problema individual i social–, així com sobre els programes per a prevenir-lo eficaçment, les tècniques d'intervenció positiva en l'home delinqüent i els diversos models o sistemes de resposta al delictes».

2. Objecte de la criminologia

2.1. El problema de la delimitació de l'objecte material

Una disciplina científica existeix en la mesura que és capaç de definir un objecte material (el segment de la realitat natural o social de la qual s'ocupa) i un objecte formal o mètode que garanteixi l'obtenció d'un coneixement científic del segment de realitat corresponent. Segons la concepció més clàssica, l'objecte material de la criminologia és el delictes. D'acord amb aquesta concepció estricta, l'autonomia de la ciència seria només relativa, atès que correspon al dret penal la delimitació del seu objecte material i l'única diferència amb aquesta disciplina jurídica es trobaria en els objectius i en el mètode, pel fet que la criminologia no aspira a la valoració d'un fet social, sinó a la seva descripció i comprensió en termes causals i que per a aconseguir els seus fins es valdria de la metodologia pròpia de les ciències socials. En aquest sentit, la criminologia s'ha mantingut, per a certes concepcions, relegada a una funció de «ciència auxiliar», la qual cosa no és estranya si pensem que en gran manera la criminologia neix per segregació del dret penal i d'una vocació d'obertura professada per molts penalistes cap a altres «ciències penals».

Però aquesta visió ha estat àmpliament contestada. Ja en el mateix àmbit de la ciència jurídica, el formalisme jurídic havia estat criticat des de diversos enfocaments doctrinals, com els del realisme jurídic o la sociologia del dret que van florir als Estats Units a partir de les dècades de 1920 i 1930. Aquestes orientacions permeten comprendre la relativitat del concepte de *delicte* i de com, al capdavant, que un fet sigui percebut com a tal i rebi la resposta punitiva que la llei preveu depèn de factors que es troben més enllà de la llei i que tenen a veure amb la realitat social en què la llei s'aplica i el rol que desenvolupen els actors del sistema de justícia penal. Les definicions culturals i socials de delictes van començar a competir amb la pura definició legal a partir de la dècada de 1930 i des de la dècada de 1970 s'han expandit concepcions del delictes centrades en el dany social causat pel delictes o que han vinculat aquest dany amb les violacions dels drets humans. Quan la criminologia ha tingut ocasió de madurar com a disciplina autònoma, ha reivindicat la seva autonomia a l'hora de delimitar el seu objecte d'estudi i ho ha fet en el sentit d'estendre'l més enllà de l'àmbit estricte d'allò que la llei defineix com a *delicte* en un lloc i temps determinats.

Així, es tendeix a considerar que l'objecte material de la criminologia està integrat no solament pel delicte, sinó també per la delinqüència, la desviació i el control social i, dins d'aquest darrer, en especial, la resposta social al delicte mitjançant el sistema de justícia penal.

2.2. Identificació de l'objecte múltiple de la criminologia

A l'hora de precisar els quatre elements que integren l'objecte material de la criminologia adoptem les definicions següents.

El **delicte** és un comportament humà antisocial per al qual la llei preveu la imposició d'una pena o mesura de seguretat contra qui n'és considerat responsable.

El concepte *crim*, en tant que traducció del terme anglès *crime*, pot ser considerat sinònim de *delicte*, tot i que en les llengües llatines serveix per a designar els delictes més greus. El Codi penal espanyol, com altres de l'àrea cultural més propera, utilitza només la paraula *delicte* i no el terme *crim*, però el Codi penal francès distingeix entre *crim* i *delicte* segons la gravetat.

La criminologia ha defensat la necessitat d'una definició criminològica de *delicte* desvinculada tant d'un concepte legal com d'un «concepte natural» i així s'ha afegit, a la condició de ser una conducta que infringeix les lleis penals, el fet de representar un comportament antisocial i que és perseguit oficialment en cas de ser descobert.

Les definicions que pretenen anar més enllà difícilment susciten consens, atès que es fonamenten en un model teòric o un altre no assumits per tota la comunitat científica, o perquè pequen de reduccionisme i, tot i l'interès que puguin tenir per a ajudar a la comprensió de la realitat delictiva, molt difícilment es poden aplicar a tot l'espectre de conductes delictives. Com a exemple, podem trobar la definició que en fan Gottfredson i Hirschi.

Delicte segons Gottfredson i Hirschi

El *delicte* és «un acte que comporta una gratificació simple i immediata però pocs beneficis a llarg termini, és estimulants i arriscats però requereix poca destresa i planificació i generalment produeix pocs beneficis per a l'ofensor alhora que imposa costos elevats a la víctima».

La **delinqüència** o **criminalitat** és el conjunt de delictes que es cometen en un temps i lloc determinats. Es planteja així com una tasca de la criminologia el coneixement, la medició i l'anàlisi de la delinqüència com a fenomen social global.

També es fa referència a la delinqüència, en un pla individual, amb relació a una trajectòria, una tendència o un hàbit delictiu d'una persona determinada com a objecte d'interès per a la prevenció i el tractament.

La **desviació social** és un concepte més ampli que el de *delicte* i comprèn totes les conductes que s'aparten de la norma social. La desviació social esdevé un objecte d'interès central de la criminologia per a una comprensió i predicció millors del fet delictiu.

El problema relatiu al consum de drogues il·legals o la prostitució són exemples de conductes socials el coneixement de les quals és una condició necessària per a planificar intervencions orientades a la prevenció i el tractament de la criminalitat.

El **control social** és el conjunt de mecanismes pels quals la societat condueix el comportament dels individus d'acord amb pautes de conducta social normalitzada. En un sentit més estricte, fa referència als mitjans de control de la conducta desviada, entre els quals es distingeix entre mitjans formals i informals.

El sistema de justícia penal s'ocupa del control social formal, mentre que el control social informal l'exerceixen altres instàncies socials, com la família, l'escola o altres grups amb capacitat d'incidir sobre el comportament dels individus en la societat.

2.3. Per què una concepció extensa de l'objecte material de la criminologia

Les raons per les quals s'imposa la necessitat d'una concepció àmplia de l'objecte material de la criminologia són diverses:

1) **La relativitat històrica i cultural del concepte de *delicte*.** L'estudi de l'evolució de les societats i la comparació entre els diversos sistemes jurídics posa en relleu diferències respecte del que en cada lloc i moment es defineix com a *fet delictiu* i mereixedor d'una resposta penal.

Exemple de relativitat del delicte

Com a exemples propers de la relativitat històrica i cultural del concepte de *delicte* podem pensar que fins a l'any 1976 a Espanya era delicte l'adulteri o que fins a l'any 1983 ho era la participació en jocs il·lícits. D'altra banda, no ha estat fins a l'any 1989 que s'ha definit com a delicte la violència domèstica no seguida de lesions o fins a l'any 1995 que s'ha incriminat l'assetjament sexual o el delicte urbanístic. El 2010 es van despenalitzar conductes d'avortament consentit que fins aleshores eren delictives i es va incriminar l'assetjament en l'àmbit laboral i el maltractament als animals. Algunes d'aquestes conductes no són delicte en altres sistemes jurídics, en què sí que ho són l'homosexualitat o l'adulteri.

Seria una visió molt estreta de l'espai de la criminologia considerar que s'ha de limitar als fets ja definits legalment com a delicte. Ben al contrari, la criminologia pot i ha de fer una aportació perquè el debat sobre els processos d'incriminació i desincriminació es faci sobre bases empíriques, per la qual cosa s'ha de situar més enllà de les fronteres conceptuals establertes pel dret en un context espacial i temporal determinat. D'altra banda, també seria molt empobridor entendre que la criminologia s'ha d'ocupar només dels fets el caràcter delictiu dels quals sigui transculturalment consistent. No hi ha dubte que certs comportaments humans, com l'homicidi, han estat i són considerats com a delicte en qualsevol societat, fins al punt que la vida social no és imaginable si no hi ha una prohibició i una reacció efectiva davant de l'homicidi. Això ens podria fer retornar a la distinció escolàstica entre els *mala in se*, o *delictes naturals*, i els *mala quia prohibita*, fets que són delictius perquè així els ha definit el legislador.

La criminologia, que en els inicis, amb Garofalo (1885), havia especulat amb la noció de *delicte natural*, l'ha abandonat en la convicció que la consciència respecte a què és delictiu i mereixedor de resposta penal està sempre socialment i culturalment condicionada.

A més, la criminologia comparada ens mostra la magnitud de les diferències entre les diverses societats i els sistemes jurídics, diferències que no es limiten a la definició formal de les figures delictives, sinó que afecten el grau de reprovació social del fet, la implicació de les institucions en la seva persecució efectiva, o l'admissió d'excepcions al caràcter il·lícit del fet o a la seva repressió.

2) La dimensió política dels processos de definició. Una altra dimensió de la relativitat inherent al concepte de *delicte* és la derivada de la naturalesa eminentment política dels processos d'incriminació i desincriminació i de les decisions dels actors del sistema de justícia penal de què depèn la persecució, l'enjudiciament i el càstig efectius de les persones que han de respondre d'un fet delictiu. La definició i la resposta a la delinqüència són qüestions d'una alta sensibilitat política. Quan un fet és definit com a delicte es manifesta una concepció determinada de la societat, que sovint s'ha imposat sobre altres concepcions en retrocés o sobre altres ideologies o interessos socials que han tingut menys capacitat d'influència en els processos de decisió política que ha culminat en una reforma legal. I la intensitat amb què els actors intervinguin en la persecució del delicte és també condicionada per la capacitat d'un o al-

tres interessos socials per a accedir als mitjans de comunicació de masses o per a fer influir d'una altra manera sobre aquests actors. L'evolució social que s'ha produït des dels darrers anys del segle XX i fins a l'actualitat en fenòmens com la violència en la parella n'és un exemple ben il·lustratiu.

3) El delicte no es pot entendre al marge dels processos de desviació i control social. Les pretensions d'ampliar l'objecte de la criminologia fins al punt de comprendre tot el comportament desviat han estat criticades, amb els arguments que això comportaria una extensió excessiva de l'objecte d'estudi i que el concepte de *desviació* és encara més ambigu i relatiu que el de *delicte*. També s'ha dit que això faria indistinguible la criminologia de la sociologia de la desviació. Però una bona part de la delinqüència no es pot comprendre si no es considera com a manifestació d'un comportament desviat. Una gran quantitat de delinqüents tendeix a ser versàtil en les seves conductes delictives i antisocials i el coneixement d'aquestes és útil per a la prevenció del delicte i el tractament de la delinqüència.

2.4. Objectius de la criminologia

La delimitació de l'objecte està directament relacionada amb la identificació dels objectius o les finalitats volgudes de la ciència. Els objectius de la criminologia són (Serrano Maíllo, 2009):

- 1) L'anàlisi de les causes del delicte (funció etiològica); el desenvolupament teòric de la criminologia s'ha produït precisament mitjançant teories que, des de perspectives diverses, ofereixen explicacions sobre l'etiologia del delicte. S'ha qüestionat precisament el predomini de la preocupació etiològica en l'elaboració teòrica.
- 2) L'estudi de l'extensió del delicte i la seva medicació, per a saber quants delictes es cometen en un cert espai i temps.
- 3) L'estudi dels processos d'elaboració i aplicació de les lleis penals.
- 4) L'elaboració de programes d'intervenció adreçats a la prevenció i al control del delicte, la rehabilitació del delinqüent, la disminució de l'impacte social del delicte i l'atenció a les víctimes.

Realisme jurídic

El realisme jurídic ha adquirit ressò als països anglosaxons, que se situen lluny d'una concepció idealista de la justícia de tipus germànic o d'una actitud legalista pròpia de la tradició francesa. Segons el realisme jurídic, la norma jurídica no és allò que estableix la llei formal sinó la resolució que previsiblement adoptarà el jutge o tribunal. Des d'una perspectiva realista, es distingeix entre la *law in the books* i la *law in action*, això és, el dret efectivament vigent en la vida social i la pràctica dels tribunals de justícia.

3. Delimitació d'altres disciplines

3.1. La criminologia i les ciències penals. Delimitació del dret penal

La criminologia sorgeix com a part de les ciències penals i en aquest sentit s'ha de diferenciar primer de tot del dret penal. A diferència d'aquest, la criminologia és una ciència valorativament neutral. El seu objectiu consisteix a explicar les causes del delictes i a seleccionar les millors opcions disponibles per a la prevenció i el tractament de la criminalitat.

La criminologia proporciona coneixement sobre l'impacte del fet delictiu però no li pertoca valorar-ne la gravetat. Aporta una racionalitat funcional en preveure el que es pot esperar d'un determinat mètode de prevenció, persecució o tractament de la delinqüència, però no estableix si es tracta o no d'un mètode just.

La racionalitat funcional de la criminologia s'oposa així a la racionalitat teleològica pròpia de la ciència jurídica i la criminologia es diferencia metodològicament de la dogmàtica juridicopenal.

El dret penal és el conjunt de normes que tipifiquen els comportaments humans definits com a delictes i preveuen penes o mesures de seguretat per als qui en siguin declarats responsables en un procés judicial. La criminologia té amb el dret penal un lligam històric i, tot i la seva consolidació com a disciplina autònoma, un vincle evident en la mesura que comparteix si més no una part substancial de l'objecte material i que continua requerint un diàleg permanent amb aquesta disciplina jurídica. La criminologia ha deixat de ser una mera «ciència auxiliar» del dret penal, però no s'ha arribat a la situació que apuntava Jiménez de Asúa (1941) que la criminologia acabaria substituint el dret penal, per la qual cosa la complementació entre la ciència social i la ciència normativa continuarà sent una necessitat difícilment qüestionable.

3.2. Criminologia i política criminal

Un espai de confluència i diàleg entre la criminologia i el dret penal és la **política criminal**, que integra la doble racionalitat valorativa i funcional.

En sentit estricte, la política criminal és el conjunt ordenat de coneixements relatius a la prevenció de la delinqüència mitjançant el dret penal. En sentit ampli, la política criminal comprèn el coneixement de tots els mitjans pels quals la societat fa la prevenció del delicte.

En aquest sentit, la política criminal també inclou els instruments propis de les polítiques públiques de caràcter social i l'ús dels mecanismes jurídics no penals amb la finalitat de prevenció de la delinqüència. Aquesta és l'orientació que predomina en bona part de les definicions doctrinals de la política criminal: «sistema coherent i raonat de reacció social antidelictiva» (Ancel, 1974), o «exposició ordenada de les estratègies, tècniques i mitjans socials per a consecució d'un control òptim del delicte» (Kaiser, 1983).

L'expressió *política criminal* sovint és utilitzada en la bibliografia penal i criminològica i constitueix una de les peces fonamentals de l'edifici de les ciències penals. Segons Jiménez de Asúa (1964), el seu origen es trobaria ja en l'obra de Beccaria. En la seva magna obra *Dels delictes i de les penes* (1764), hi ha l'esperit fundacional del dret penal il·lustrat que avui coneixem i la manera de concebre la reacció social davant de la criminalitat pròpia de l'era contemporània, basat en una racionalitat instrumental i oberta a l'aportació del coneixement científic. No hi ha dubte, doncs, que Beccaria posa els antecedents de la política criminal i de la criminologia, malgrat que no utilitza encara aquestes expressions.

La primera referència explícita a la política criminal s'atribueix a Kleinschrod (1796).

Kleinschrod defineix la *política criminal* com «el conocimiento de aquellos medios que el legislador puede y debe hallar, según la especial disposición de cada Estado, para impedir los delitos y proteger el Derecho natural de sus súbditos».

Poc després utilitza aquesta expressió Anselm von Feuerbach (1799) i caracteritza la política criminal com la «sapiencia del Estado legiferante» o, d'una manera més concreta, «el conjunto de procedimientos represivos por los que el Estado reacciona frente al delito» (1823).

Com es pot observar en la comparació de les dues definicions, apareix ja des de l'inici la tensió entre les dues dimensions del concepte, que podem explicar, en terminologia hegeliana, com política criminal real i política criminal racional. També sorgeix la dicotomia entre una concepció àmplia i una de més restrictiva. Feuerbach fa referència al que de fet constitueix la política de l'estat en la lluita contra el delicte a partir dels mitjans més dràstics de què disposa, la imposició de penes, mentre que Kleinschrod tenia en compte també els mitjans que l'Estat «pot i ha de trobar», amb una concepció, d'altra banda, extensa d'aquests mitjans, que no es limitarien als estrictament «repressius».

El sentit en què posteriorment s'ha anat utilitzant l'expressió *política criminal* entre els penalistes ha adoptat sovint aquesta visió àmplia (així, per exemple, Romagnosi).

La irrupció del positivisme va comportar una transformació profunda en les ciències penals i va portar la criminologia a l'inici de la seva etapa «científica». Von Liszt va sostenir la necessitat de superar el que va anomenar *política criminal racionalista*, caracteritzada per un discurs logicoabstracte, de tipus deductiu, a favor d'una «nova política criminal», basada en fonaments empírics, en les dades aportades per les ciències socials emergents, com la sociologia i l'antropologia. La política criminal havia d'assumir una funció de crítica del dret vigent a partir dels fins d'aquest dret i de la seva confrontació amb la realitat del delictes i de les penes i mesures de seguretat segons els coneixements proporcionats per la criminologia. La política criminal s'integrava així amb el dret penal i la criminologia en l'anomenada *ciència global del dret penal* (*Gesamtstrafrechtswissenschaft*). Però en la idea de Von Liszt, la relació entre política criminal i dret penal era concebuda en termes dicotòmics. El dret penal era vist com «la barrera infranquejable de la política criminal», com «Carta Magna del delinqüent», conjunt de garanties cridat a contenir la necessitat de defensa de la societat i l'ímpetu repressor de l'estat. Posteriorment, a partir de Roxin (1972), s'ha imposat una visió integradora del dret penal i la política criminal. Amb tot, la manera com els juristes assumeixen i recreen el discurs polític criminal sovint té un fonament empíric feble, la qual cosa marca distàncies amb l'evolució que ha seguit la criminologia a partir del segle xx.

D'altra banda, especialment en la bibliografia criminològica, el sentit extensiu amb què es fa referència a la política criminal va més enllà de l'àmbit definit pel dret penal, ja que inclou altres mitjans de prevenció del delictes diferents de les penes i mesures de seguretat. Aquesta evolució ha arribat fins al punt de teoritzar-se una substitució del dret penal per la política criminal, com ha succeït amb els partidaris de l'abolicionisme.

La dimensió funcional o teleològica suposa que la política criminal no consisteix merament a expressar i plasmar valoracions, sinó que en definitiva es materialitza en el disseny d'estratègies adreçades a la prevenció del delictes, la qual cosa comporta adoptar decisions d'una altra mena basades en una estimació de costos i beneficis. La racionalitat valorativa es troba així complementada per una racionalitat de tipus instrumental. Decisions sobre fenòmens tan complexos com la prostitució o el tràfic de drogues no sols depenen de quines són les valoracions socials que s'arriben a imposar, entre les diverses percepcions i sensibilitats que coexisteixen en una societat plural, sinó que la recerca criminològica ha de permetre construir un discurs basat en l'avaluació objectiva de les experiències d'altres països i l'estimació dels costos i beneficis esperats. Cal tenir en compte, en tot cas, la dimensió política de la prevenció del delictes i de la lluita contra la criminalitat, atès que inevitablement sobre les diverses op-

cions disponibles es projecten les cosmovisions o ideologies que competeixen en una determinada societat, i que per tant sempre cal pensar en «racionalitats més que en racionalitat, i en justícies més que en justícia» (MacIntyre, 1988).

Amb això ens apropem al punt cabdal de la qüestió. Com que la política criminal és un coneixement científic, no pot prescindir de l'observació i anàlisi de la realitat que proporciona la investigació empírica.

El fonament empíric de la política criminal es troba en una relació estreta amb les seves dues dimensions. El coneixement objectiu i sistemàtic de la realitat del delictes i de la desviació social no és merament un presupòsit del disseny d'estratègies de prevenció i reducció de riscos; també ho és del disseny d'estratègies de valoració de les decisions sobre què cal fer, perquè valorar consisteix tant a reconèixer i formular valors com a ponderar. Les ponderacions necessàries sobre quines conductes han de ser incriminades, amb quina classe de pena i quina extensió obliguen a acudir no sols a valors abstractes, sinó també a considerar aspectes relatius al càlcul de beneficis i costos esperats. Tractar de valors, des d'un punt de vista politicocriminal, no merament moral o filosòfic, implica resoldre conflictes de valors, la qual cosa exigeix, a més de jerarquitzar els valors en si, tenir en compte la manera com es presenta el conflicte concret, amb ajut de les dades que aporta la recerca criminològica.

3.3. Noves necessitats de delimitació i d'integració

La vocació interdisciplinària i integradora de la criminologia fa que aquesta també s'hagi d'interessar per disciplines de les quals cal diferenciar-la conceptualment però amb les quals hi ha sovint un ampli espai de confluència. Amb relació a algunes d'aquestes s'ha arribat a una competència per a exercir el domini sobre l'espai i darrere d'una disciplina acadèmica o una altra es troben de vegades diferències ideològiques, sense oblidar el problema de l'atomització del saber i la lluita entre interessos professionals.

La **medicina forense**, o medicina legal, és una especialitat de la medicina que comprèn el conjunt de coneixements mèdics i biològics instrumentals per a la pràctica del dret. L'activitat més destacada del metge forense consisteix a actuar com a pèrit en els processos judicials i, encara que no d'una manera única, se centra en gran manera en els processos penals.

Aquesta és la raó per la qual la medicina forense ha tingut tradicionalment un paper rellevant en la formació del criminòleg. Una part de la medicina forense és la psiquiatria forense, que essencialment s'ocupa de l'estudi de les síndro-

mes psicopatològiques, de gran importància en la pràctica penal. Més modernament s'ha desenvolupat, com a disciplina diferent, la psicologia forense, a la qual ens referim posteriorment com a *psicologia jurídica*.

La **sociologia jurídica** és una disciplina que reivindica la seva autonomia, tot i que té punts de connexió evidents amb la criminologia. No s'ha de confondre amb la sociologia criminal, denominació utilitzada en el seu dia per Ferri i que és una precursora de la criminologia actual.

La sociologia jurídica té per missió l'estudi dels problemes relatius a les relacions entre el dret i la societat, amb una preocupació per l'eficàcia del dret.

Per a alguns és una branca de la sociologia general, però d'altres la consideren una subdisciplina jurídica. La seva temàtica comprèn temes com el dret i els moviments socials, el pluralisme jurídic, l'accés a la justícia o la globalització. Coincideix amb la criminologia en el recurs a la recerca empírica amb metodologia de les ciències socials, però el seu camp va més enllà que el propi del delictes. Però no es tracta d'una relació de gènere a espècie, atès que la criminologia és més que una mera «sociologia del dret penal».

La **psicologia jurídica** també pretén diferenciar-se de la criminologia. Aquesta especialitat de la psicologia tracta, segons la definició de síntesi de Garrido, Masip i Herrero (2006) dels «supòsits psicològics en què es fonamenten les lleis i els qui les apliquen, bé siguin juristes o psicòlegs, amb la finalitat d'explicar, predir i intervenir». Entre els temes dels quals s'ocupa, destaca la psicologia de les professions, com jutges, advocats o policies, el funcionament del jurat (tema que ha tingut un gran desenvolupament en sistemes amb tradició juradista, com els Estats Units), la psicologia del testimoni, el problema de la identificació de persones o l'interrogatori i el peritatge psicològic als tribunals de justícia.

La **criminalística** comprèn les tècniques d'investigació criminal o d'investigació del delictes, emprades per a aclarir qui, quan, com, per què i en quines circumstàncies ha comès un delictes.

La investigació criminal està unida estretament amb el procés penal modern com a espai en què l'acusació ha de provar la culpabilitat de la persona acusada, de manera que hi ha una implicació entre garanties pròpies de l'estat de dret i el desenvolupament d'una policia científica. Tradicionalment ha format part dels *curricula* formatius en criminologia i hi ha una relació molt estreta entre el coneixement científic del delictes com a disciplina teòrica i l'explicació d'un delictes concret per a l'obtenció de la veritat al servei de la societat. Però

la investigació criminal se serveix també de coneixements que no poden ser considerats com a estrictament criminològics, com la biologia (proves d'ADN), documentoscòpia, dactiloscòpia o grafologia.

La **victimologia** és la ciència multidisciplinària que s'ocupa del coneixement relatiu als processos de victimització i desvictimització.

La victimologia és, en general, considerada pels criminòlegs com una branca de la criminologia, la qual pot valer respecte a la «victimologia penal», la qual es limita a les víctimes de fets delictius, però cal no oblidar que també des d'un sector important es reivindica una «victimologia general» que s'ocupa també de les víctimes de guerres i catàstrofes naturals.

La **seguretat** és un espai conceptual en expansió progressiva que s'estén fins a àmbits que són propis dels objectius i la temàtica de la criminologia. Dins d'aquest camp s'ha de considerar no solament la seguretat pública vinculada a les funcions tradicionals dels cossos i forces de seguretat o la seguretat privada en clara expansió com a fenomen social i com a sector econòmic, sinó també el concepte de *seguretat en l'espai urbà (urban security)*, amb múltiples ramificacions i en connexió clara amb la prevenció del delictes, entesa com a tasca que va més enllà de les funcions pròpies del sistema de justícia penal i implica actors públics i privats de la comunitat. També es poden considerar els àmbits de la seguretat viària, la seguretat laboral i alguns aspectes de la salut pública i la gestió d'emergències. Més enllà de les diferències de llenguatge o de procedència acadèmica, la vocació de la criminologia no pot ser sinó integradora, fidel al seu compromís amb la interdisciplinarietat i, de fet, hi ha una tendència evident a acollir aspectes relatius a la seguretat en els *curricula* formatius dels criminòlegs.

Orígens de la victimologia

La victimologia sorgeix a mitjan segle XX com un intent per a superar la ignorància tradicional de la víctima per part de la criminologia. En tot cas, la criminologia tendeix progressivament a integrar dins de la seva temàtica els aspectes relatius a la víctima del delictes.

4. El mètode de la criminologia

El *modus operandi* de la criminologia ha consistit durant molt temps a integrar «cossos de coneixement» procedents de diferents àmbits per a construir una teoria del comportament criminal. Aquesta procedència múltiple del seu contingut i la voluntat d'integració han estat des dels seus inicis els segells d'identitat de la criminologia com a disciplina científica, per bé que això també n'ha permès qüestionar permanentment la identitat. La inexistència d'un mètode propi seria així vist com un punt feble de la seva autonomia científica. D'altra banda, en certs àmbits acadèmics ha tingut un ressò important i fins i tot ha arribat a predominar durant les dècades de 1960 i 1970 el discurs de la criminologia crítica, que ha denunciat la criminologia positivista per la seva disposició a servir d'instrument d'una societat injusta en la lluita contra la criminalitat, tot i que l'alternativa al discurs científicopositivista ha estat una retòrica crítica normalment desvinculada de suport empíric i d'un programa politicocriminal realista.

El mètode científic permet fer realitat el caràcter progressiu de la ciència. El progrés científic es basa en la refutació de les teories anteriors i la seva substitució per altres de més versemblants (Popper). El criteri de la refutació permet distingir la ciència d'altres fonts del coneixement i atorga al coneixement científic un caràcter de provisionalitat permanent. Un sistema científic consisteix en un conjunt d'hipòtesis interrelacionades que es poden sotmetre a contrastació i donen lloc a un conjunt de veritats provisionals (no refutades). La veritat científica és una veritat amb aspiracions «absolutistes» en el sentit que és una veritat universal més enllà de l'experiència o del coneixement de cada persona individual, però és alhora una veritat relativa, per la provisionalitat que hi és intrínseca i, per tant, una proposició científica no pot ser tinguda més que com la millor veritat disponible en un moment històric determinat. Es pot considerar la refutabilitat com a qualitat graduable, la qual cosa permet establir criteris d'avaluació de teories per a poder concloure quina és preferible i quina està en millors condicions per a donar resposta a un problema determinat.

Són aplicables a la criminologia les regles del mètode científic. La dialèctica observació/experimentació, pròpia de les ciències experimentals, no es pot considerar vàlida per a les ciències socials, atès que tracten de comportaments humans sobre els quals les possibilitats d'experimentació són, en tot cas, molt limitades. Amb tot, és útil la diferenciació entre una fase d'observació i una d'anàlisi empírica de tipus causal-explicatiu.

Aquesta darrera parteix de la finalitat d'establir vinculacions entre fenòmens naturals –en aquest cas, de caràcter social–, que permetin conèixer les raons d'esdeveniments passats o de fets que formen part d'una manera permanent en la vida social. L'explicació es basa en tres passos: la descripció, l'anàlisi i la formulació de lleis, que permeten establir relacions constants entre fenòmens. Tanmateix, cal tenir en compte dues precisions importants:

- En primer lloc, es planteja la necessitat d'interpretació, activitat d'intermediació entre l'objecte i el subjecte que és inherent a tota obra del pensament humà, ja sigui en la ciència, l'art o la jurisprudència. Rodríguez Manzanera (2009) distingeix tres nivells d'interpretació: el d'interpretació conductual, referit al delictes; el d'interpretació individual, referit al delinquant, i el d'interpretació general, relatiu a la criminalitat. La interpretació vàlida en la recerca criminològica es basa en una integració d'aquests tres nivells.
- En segon lloc, el caràcter de les lleis generals comporta certes dificultats en les ciències socials. Una llei causal de tipus explicatiu, a diferència d'una norma moral o jurídica, ens permet saber per què han succeït les coses i per tant hauria de permetre predir esdeveniments futurs, però l'experiència demostra la dificultat de predicció dels comportaments humans. Aquest és un dels grans reptes de la recerca criminològica i aquesta no renuncia a formular criteris útils per a la predicció, que poden resultar molt interessants en la criminologia aplicada, perquè serveixen de suport a l'hora d'adoptar decisions com la concessió de la llibertat condicional a un pres o la suspensió de l'execució de la condemna a una persona condemnada a una pena privativa de llibertat.

Avaluació del risc

De vegades és la mateixa llei que requereix un judici sobre el futur comportament del subjecte, com succeeix, en la legislació espanyola (que no és en això ni molt menys una excepció), amb l'informe de reinserció social requerit per a la concessió de la llibertat condicional. En amplis sectors regna la desconfiança respecte als estudis predictius i es qüestionen els intents d'adoptar models propis de les ciències experimentals, com, per exemple, els de la previsió meteorològica, a la previsió del comportament criminal. La qüestió conté, a més, un rerefons polític intens. La idea de perillositat criminal ha estat fermament rebutjada perquè és etiquetadora i segregadora, perquè està relacionada amb una política criminal hiperintervencionista i antigarantista que pretén erigir el concepte d'*estat perillós* en lloc del fet delictiu com a pressupòsit d'intervenció penal. Per això en l'actualitat es recorre al concepte d'**avaluació del risc**. El risc delictiu, a diferència del de perillositat criminal, és dinàmic i graduable i li pot ser reconeguda una funcionalitat pràctica superior, menys lligada a un judici individual sobre el subjecte. L'elaboració de criteris d'avaluació del risc és un dels camps en què es pot fer més visible l'interès social de la recerca criminològica, malgrat que no és del tot immune a les dificultats expressades.

El recurs al mètode científic és condició necessària perquè les conclusions de la recerca puguin ser formulades amb pretensió de validesa com a veritats científiques. Tanmateix, la tasca de l'investigador no consisteix merament en l'aplicació del mètode científic a un problema. En la planificació de la recerca criminològica exerceixen un paper rellevant altres dimensions de l'activitat intel·lectual que han estat sovint considerades com a alienes a l'activitat científica. Cal tenir en compte la importància de la delimitació del camp previ, en què la intuïció i l'experiència de l'investigador són no sols útils sinó necessàries.

Una recerca es desenvolupa d'acord amb una dinàmica que consisteix en la formulació d'hipòtesis i la validació o falsació posteriors. En la formulació d'hipòtesis es té en compte el coneixement existent, que la recerca tractarà d'estendre més enllà, obrint-se a problemes nous, o de rectificar, no necessàriament a còpia de denunciar possibles deficiències metodològiques, sinó de posar en evidència que els resultats varien en circumstàncies diferents i per tant el seu valor pot ser qüestionat o merament relativitzat.

L'opció metodològica de la criminologia passa actualment per una integració dels mètodes vàlids i reconeguts en les ciències socials. En aquest context, cal tenir present la diferència entre mètodes quantitatius i qualitatius, distinció que es troba present en les ciències socials des dels inicis. La **metodologia quantitativa** es correspon amb una orientació explicativa, derivada del positivisme de Comte i la proposta de Durkheim que els fets socials han de ser examinats com a coses, d'una manera anàloga a com ho fan les ciències naturals. La **metodologia qualitativa** respon a l'opció per una orientació comprensiva i sorgeix de la concepció de Weber segons la qual l'objecte d'estudi és l'acció social en la mesura que conté un sentit i un significat. Aquesta orientació parteix de la convicció que el món social no pot ser analitzat de la mateixa manera que el món natural.

L'opció a favor d'una metodologia quantitativa o qualitativa s'ha plantejat durant molt de temps en termes dicotòmics. Hi ha hagut èpoques en què ha predominat una orientació o una altra i en l'actualitat coexisteixen en la comunitat científica investigadors que treballen amb una metodologia o una altra encara que sovint hi ha rere una opció i l'altra una posició militant que rebutja l'opció contrària. Molts seguidors del mètode quantitatiu posen en dubte el caràcter científic dels instruments propis de la recerca qualitativa, considerats massa allunyats de l'ideal d'objectivitat propi de la ciència. Els partidaris dels mètodes qualitatius sostenen que són els únics que permeten un coneixement més profund de la realitat social, que en gran manera es resisteix a les categoritzacions reduccionistes pròpies dels mètodes quantitatius. El paradigma interpretacionista qüestionava així el paradigma positivista i impugna la pretensió

d'objectivitat per mitjà d'un enfocament que busca comprendre la realitat humana i social basant-se en l'anàlisi de les vivències i no en les relacions causals. Amb tot, en l'actualitat s'imposen cada cop més les estratègies integradores, com els *mixed methods*, aposten per la superació de les dualitats.

Així, es tendeix a acceptar que tant el mètode quantitatiu com el qualitatiu tenen caràcter empíric i poden aportar objectivitat, ja sigui, en un cas, mitjançant la comptabilització d'unitats o, en l'altre, a còpia d'establir identitats i diferències a partir de l'anàlisi dels llenguatges i dels discursos. La diferenciació entre una recerca que té com a objectiu mesurar i explicar i una altra forma de recerca que pretén comprendre i interpretar esdevé excessivament maniquea. Al capdavall, el resultat de la recerca sempre requereix interpretació i comprensió.

En aquest esperit integrador i de relativització de les dicotomies rígides s'han d'entendre les diferències que s'acostumen a establir-se entre les metodologies quantitatives i qualitatives:

- 1) La metodologia quantitativa estudia un espai extens, un grup ampli de població, per a obtenir resultats representatius, mentre que la metodologia qualitativa adopta una dimensió intensiva, estudiant una part reduïda de la realitat social, apostant per la profunditat analítica en lloc de la representativitat.
- 2) Pel que fa a la captació del temps, la metodologia quantitativa és sincrònica (s'examina l'objecte en un moment concret) i la qualitativa és diacrònica (pretén captar processos socials).
- 3) La posició de l'investigador és objectiva i externa en la primera i subjectiva en la segona, perquè observa la realitat des de la perspectiva de l'actor social.
- 4) La recerca quantitativa procedeix d'una manera analítica, perquè estudia la realitat mitjançant la descomposició de les seves parts, mentre que el mètode qualitatiu actua d'una manera sintètica, en la mesura que examina el fenomen com una unitat.
- 5) El procés de construcció teòrica és deductiu en el primer cas (es pretén verificar teories mitjançant la contrastació empírica) i inductiu en el segon (es construeixen les teories a partir de les observacions).

La recerca criminològica es caracteritza actualment per un predomini de la recerca de tipus quantitatiu. Les enquestes de victimització o de seguretat en són un dels exemples més rellevants. Però també trobem tota una munió d'estudis de base quantitativa que s'ocupen de les característiques dels delinqüents i les víctimes, els processos de decisió judicial i d'altres actors del sistema de justícia penal, i també de l'avaluació de programes de tractament d'infractors

Vegeu també

De les enquestes de victimització o de seguretat es tracta en el mòdul «La delinqüència i el seu mesurament».

o d'atenció a les víctimes. Aquesta classe de recerca té com a tècnica més important l'**enquesta**, en què es recull informació àmplia i diversa sobre fets o sobre opinions, actituds o emocions. En l'enquesta, les dades s'obtenen a partir d'un conjunt de preguntes normalitzades adreçades a una mostra representativa o al conjunt total de la població estadística en estudi. A diferència de l'experiment, en l'enquesta l'investigador no modifica l'entorn ni controla el procés que vol observar.

La preparació i realització de l'enquesta segueix els passos següents:

1) Delimitació de la població o univers, format pel conjunt dels elements de referència que es volen estudiar.

2) Disseny de la mostra. La representativitat de la mostra és garantia de la validesa del resultat. Per a poder ser representativa, la mostra ha de reproduir les característiques de la població objecte d'estudi. A aquest efecte la mostra sovint és estratificada, de manera que reflecteixi la proporció dels diversos sectors, definits per edat, sexe, territori, nivell econòmic o altres, en la població estudiada.

3) Elaboració del qüestionari, d'acord amb un sistema estructurat, de manera que totes les persones han de respondre a les mateixes preguntes i dins d'uns paràmetres preestablerts.

4) Realització de l'entrevista. Pot ser cara a cara, amb la presència física de l'entrevistador i l'entrevistat, telefònica o autoadministrada, en la qual la mateixa persona enquestada respon a les preguntes i envia després les respostes. Aquesta tècnica s'utilitza en les entrevistes per Internet.

5) Processament de les dades obtingudes. En aquesta fase s'utilitzen en l'actualitat programes informàtics que faciliten la gestió de les dades i l'elaboració estadística.

6) Elaboració i interpretació dels resultats. Els resultats permeten fer una inferència estadística, és a dir, generalitzar-los a la població objecte d'estudi. En la discussió dels resultats s'han de comparar aquests amb els obtinguts en altres estudis, la qual cosa ha de permetre formular conclusions.

Tanmateix, la recerca de tipus quantitatiu ha rebut crítiques. Se l'acusa que una entrevista superficial no pot fer aflorar el que hi ha darrere de problemes socials i psíquics complexos. Fenòmens com la motivació delictiva, la drogoaddicció o la prostitució i altres relatius a la desviació social no poden ser coneguts només amb el format de les entrevistes ràpides. A més, aquest format dirigista i apriorístic no deixa que flueixi la narració espontània i lliure de la persona enquestada i fa que els resultats estiguin d'alguna manera contaminats pels prejudicis de l'investigador.

Per aquestes raons, en amplis sectors acadèmics s'ha tendit a promoure la recerca de tipus qualitatiu, de vegades des d'una radical oposició ideològica a la metodologia quantitativa i en alguns casos defensant la necessitat de complementació entre les dues perspectives amb la idea d'aprofitar el potencial de cadascuna. La recerca qualitativa es basa en quatre tècniques bàsiques:

1) **L'observació participant.** Representa una implicació de l'investigador amb l'objecte social analitzat, la qual cosa exigeix un contacte per un període llarg amb la persona i el grup social en el seu ambient natural.

2) **L'entrevista.** Té com a objectiu recollir informació sobre les experiències de vida, els valors, les emocions, les activitats quotidianes i les motivacions de les persones estudiades, amb el propòsit de descobrir-ne les vivències, la forma de relatar-les i el sentit del seu comportament. És un procés comunicatiu dut a terme amb un grup de persones seleccionades d'acord amb una sèrie de característiques, a partir d'una conversa programada, d'acord amb un guió pre-establert però dins d'un marge ampli de flexibilitat que permeti expressar-se a la persona entrevistada. L'entrevista pot ser estructurada, semiestructurada o no estructurada. La més habitual en el nostre camp és la semiestructurada, conduïda per l'investigador a partir d'un guió o protocol de tipus temàtic i no basat en preguntes preformulades i tancades.

3) **El grup de discussió.** Consisteix a reunir un grup reduït de persones, de no més de deu, de determinades característiques preestablertes, seleccionades d'una manera anònima, que no es coneixen entre elles, amb la finalitat que exposin lliurement les seves opinions i actituds sobre el tema que es vol investigar.

4) **El mètode biogràfic.** Té com a objectiu descriure i narrar la vida d'una persona amb la finalitat de reconstruir els processos socials en què participa, de manera que interessa per a donar significat a les vides d'altres persones que tenen en comú amb ell el fet que interessa investigar, que comet delictes, és víctima de delictes o altres fets rellevants. Aquest mètode permet situar-se en un punt de confluència entre l'individual i el col·lectiu. Interessa el testimoni vital d'un individu que mostra les normes i els valors socials. Aquest mètode es pot dur a terme per mitjà d'històries de vida, autobiografies i biografies.

5. La comunitat científica

La noció de *comunitat científica* és essencial en qualsevol disciplina. És una referència imprescindible per a poder atribuir caràcter científic a una asserció o a un mètode. El que diferencia una «veritat científica» d'una altra classe de coneixement sobre el món, com el de tipus intuïtiu o el basat en la destresa o l'experiència personal, és el fet que es pugui afirmar que es parla en nom de la comunitat científica.

Això cal òbviament relativitzar-ho, especialment en l'àmbit de les ciències socials, tenint en compte la diversitat d'orientacions teòriques, ideològiques i metodològiques entre els científics. Però no es pot oblidar que l'investigador ha de partir de l'estat de la ciència en un moment determinat i que els resultats de la seva recerca han de ser posats a disposició de la comunitat científica perquè els pugui refutar o confirmar; i que el que s'espera d'un professional que exerceix una activitat de base científica és que apliqui a la resolució del cas els coneixements propis de la comunitat de referència, a banda que hi aporti, a més, les seves habilitat i experiència personals.

La importància de la comunitat científica es fa palesa també en el fet que no és tant l'opinió autoritzada allò que atorga credibilitat o validesa a un postulat, per bé que mai no serà intranscendent el prestigi que tingui l'investigador, sinó que aquest hagi estat el resultat de l'aplicació d'un mètode reconegut.

La comunitat científica criminològica utilitza com a eines de comunicació de la seva activitat nombroses publicacions científiques especialitzades d'àmbit internacional, moltes de les quals estan disponibles per Internet en format electrònic, com l'*European Journal of Criminology*, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, *Psychology, Crime and Law*, *European Journal of Crime*, *Criminal Law and Criminal Justice*, *The Internet Journal of Criminology*, *Journal of Quantitative Criminology*, *The Open Criminology Journal*, *The British Journal of Criminology* o *American Journal of Criminal Justice*, a més de revistes d'àrees temàtiques específiques, com, per exemple, *International Review of Victimology*, *International Journal of Conflict and Violence*, *Journal of Interpersonal Violence*, *Violence and victims* o *Child Abuse and Neglect*.

Una referència clau de la comunitat científica en l'àmbit internacional és la Societat Internacional de Criminologia, que organitza un congrés internacional cada tres anys. També cal destacar la Societat Americana de Criminologia, o la Societat Europea de Criminologia que organitzen congressos anuals. A més, hi ha societats d'àrees temàtiques més específiques, com la Societat Mundial de Victimologia.

A Espanya hi ha la Societat Espanyola d'Investigació Criminològica, nascuda l'any 2000 amb l'objectiu prioritari de promoure la recerca i els estudis criminològics tant en l'àmbit acadèmic com institucional. D'ençà de la seva creació ha viscut un procés de consolidació progressiva, que es manifesta en l'assistència creixent als congressos que tenen lloc anualment. Entre les seves activitats, la societat té cura de la *Revista Española de Investigación Criminológica* (REIC). Altres revistes destacades d'àmbit espanyol són la *Revista de Derecho Penal y Criminología*, de la UNED, la *Revista Electrónica de Criminología y Ciencias Penales*, *Cuadernos de Política Criminal*, *Estudios Penales y Criminológicos*, la *Revista de Victimología* o *Eguzkilore* o el *Boletín criminológico*.

Societat Internacional de Criminologia

La Societat Internacional de Criminologia, creada l'any 1938, és una organització no governamental que té com a objectiu promoure activitats i recerca adreçades a conèixer i millorar el fenomen criminal a escala internacional. Té estatut consultiu a l'Organització de les Nacions Unides i el Consell d'Europa. Se'n pot trobar més informació en el seu web.

6. Els protagonistes del delicte: el delinqüent, la víctima, la societat

6.1. Una visió integral del problema criminal

S'ha acusat la criminologia d'haver estat durant molt temps centrada en la figura del delinqüent, fins al punt de reduir l'estudi de les causes del delicte al coneixement de les causes del comportament criminal i de focalitzar l'atenció en el tractament del subjecte delinqüent. La irrupció de la victimologia va permetre trencar aquesta visió unilateral i va fer que la criminologia s'anés interessant progressivament per la figura de la víctima. A més, en l'actualitat és una convicció àmpliament estesa la dimensió social del fenomen criminal, que sorgeix en un context social determinat, impacta sobre la societat i ha de ser abordat no com un problema que afecta estrictament persones singulars sinó com un problema social i comunitari.

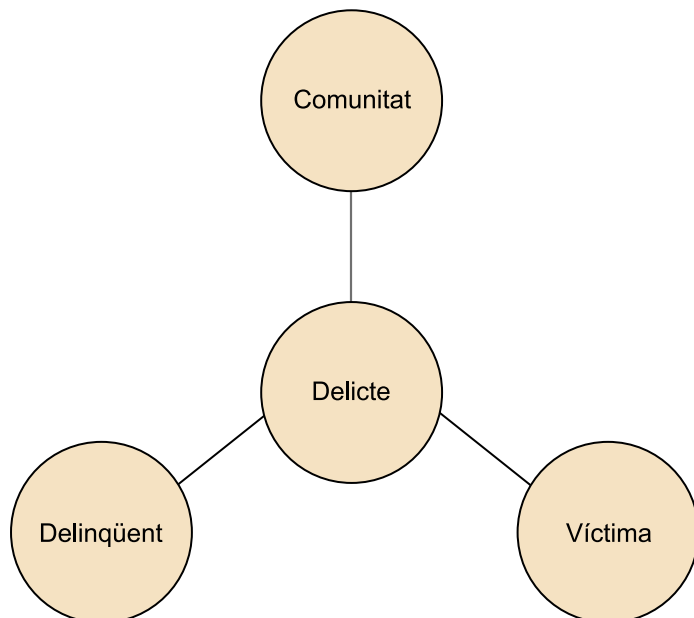
La visió formalista o estatalista del delicte com un acte antinormatiu, contrari a la *pau del rei*, com una ofensa contra l'Estat (subrogat modern de l'antiga figura del sobirà) o com a «duel simbòlic entre ciutadà i Estat» (García-Pablos) ha cedit davant de la concepció del fet criminal com a ruptura i amenaça futura de les relacions socials que necessita ser abordat com una part de la política social.

El delicte ha de ser vist, doncs, com un fet social, les causes i les conseqüències del qual impliquen diversos protagonistes, concretament el delinqüent, la víctima i la comunitat com a espai relacional en què diverses persones hi poden estar directament o indirectament relacionades.

És cert que aquesta visió tridimensional del delicte requereix introduir alguns matisos, considerant que en alguns fets delictius la figura de la víctima pot resultar difuminada o fins i tot absent (els anomenats *delictes sense víctima*, com podria ser el cas de la major part dels delictes contra interessos socials o estatals), o quedar confosa amb la societat, reduïda a una existència simbòlica. I també l'afectació de les relacions socials pot aparèixer més «idealitzada» i imperceptible en delictes en què l'impacte social real és relatiu o fins i tot poden suscitar un retret social feble, com la corrupció o el delicte fiscal en determinats països. Però en tot cas és una visió necessària si es volen defugir

enfocaments reduccionistes, com els que han considerat que el problema de la criminalitat ha de ser plantejat i resolt merament com un problema de persones que cometen delictes.

Concepció interactiva del delicte



Diverses teories ens aporten arguments que ens permeten saber que el delicte no pot ser vist com un fet aïllat. Així, l'**interaccionisme simbòlic** mostra que el fet delictiu és el resultat de la interacció entre diversos elements. La desviació social no és un atribut del mateix individu sinó un procés dinàmic integrat per dues parts: els que apliquen les normes i els que les infringeixen. Un comportament és viscut realment com a desviat i mobilitza la resposta social no pel fet que sigui teòricament definit per la llei com a tal, sinó perquè s'activen els mecanismes que en determinen la persecució efectiva, que poden derivar del fet que algú que es consideri legitimat per a fer-ho el denunciï o que s'ultrapassi el llindar de tolerància que fins un moment determinat ha fet socialment suportable la manca de reacció davant del fet.

6.2. El delinqüent

L'estudi del delicte comporta l'estudi de les causes i les circumstàncies que fan que una persona cometi delictes. La criminologia estudia la influència que tenen sobre els delinqüents els factors biològics, socioculturals, educatius o situacionals. Les diverses teories criminològiques ofereixen respostes diferents a la pregunta de per què una persona comet delictes; en alguns casos posen l'accent en els aspectes individuals i, en d'altres, en els de caràcter social o relatius a l'aprenentatge. D'aquesta manera, permeten comprendre la criminalitat i la manera de predir-la, prevenir-la i tractar-la. També s'estudien les diferències individuals i com l'edat, el sexe, la personalitat o la intel·ligència representen un risc diferencial de cometre delictes. D'una manera semblant, la recerca criminològica s'ha d'interessar pels factors que estan relacionats amb

les relacions socials del subjecte, el seu estatus, el nivell econòmic, les relacions familiars, els seus hàbits en el consum d'alcohol o drogues, el contacte amb subcultures violentes, etc.

La criminologia també s'ocupa de l'estudi de la carrera delictiva, que representa una visió dinàmica i longitudinal del comportament humà, vist com una cadena de fets. Com altres comportaments humans, normalment les conductes delictives no apareixen com a fets aïllats, sinó que s'inscriuen en un procés vital del qual ens interessa conèixer quins són els antecedents; poden operar com a predictors, els factors de risc, els factors de protecció, les circumstàncies que contribueixen a consolidar o cronificar les carreres delictives i els que porten al desistiment.

6.3. La víctima

La preocupació per la víctima del delictes és relativament nova en la criminologia. Tot i que es parla d'una *edat d'or* de la víctima per a referir-se als temps de l'edat antiga i l'edat mitjana en què aquesta tenia un protagonisme, després desaparegut, en la resposta social al delictes, la idea d'integrar la víctima dins de l'estudi científic del delictes és un procés que s'inicia després de la Segona Guerra Mundial. Fins aquell moment, l'observació i l'anàlisi del fenomen criminal estava centrat en la figura del delinqüent. Von Hentig, en l'obra *The criminal and his victim* (1948), marca un punt d'inflexió en incloure dins d'un tractat de criminologia un capítol dedicat a la víctima. Alhora, Mendelsohn inicia el procés que ha de dur al reconeixement de la victimologia com a disciplina amb pretensions d'autonomia.

En tot cas, avui en dia, a banda de les qüestions de tipus disciplinari, hi ha un consens a l'hora de reconèixer que la criminologia també s'ha d'ocupar de la víctima en l'estudi de les causes del delictes, en l'anàlisi de la fenomenologia criminal i en els aspectes més aplicats, com la prevenció del delictes i la resposta al delictes. La preocupació per la víctima es manifesta, així, en l'estudi dels factors de risc de convertir-se en víctima i la contribució d'aquesta a la gènesi del delictes, en el paper de la víctima en la prevenció de la seva victimització, en els drets de les víctimes i la seva posició en el sistema de justícia penal i l'assistència a les víctimes com a objectiu de la política social.

6.4. La societat i el control social

La societat és, en primer lloc, centre d'atenció de la criminologia en la comprensió de les causes del delictes. Ho és en segon lloc en el coneixement dels seus efectes, que van més enllà de la víctima o víctimes singularment afectades pel fet delictiu. Finalment, l'espai social i comunitari és l'espai propi del control social, des del qual es dissenya la resposta al delictes.

Pel que fa al control social, cal distingir entre mecanismes de control informal i de control formal. Entre els primers cal considerar els agents socials bàsics de socialització, com la família i el sistema educatiu. Però també hi entren en joc tot un seguit d'actors socials que participen en les relacions comunitàries, com el veïnat, els empleats o treballadors d'una empresa o administració o fins i tot persones entre les quals s'estableix una relació transitòria, pel fet de trobar-se en un moment determinat al carrer, al tren o en un espectacle. Totes aquestes persones poden exercir una pressió sobre el potencial infractor, en el sentit d'inhibir l'impuls criminal.

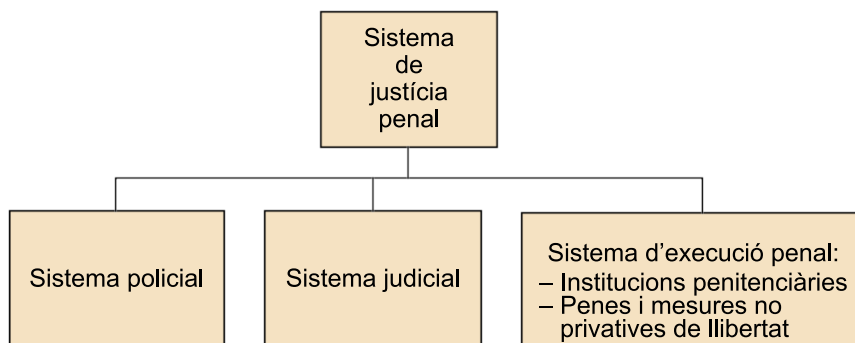
Del fet que existeixin o no aquests mecanismes de control i de la manera com els diversos agents l'exerceixen pot dependre un risc més o menys alt de delinqüència o la forma i gravetat d'aquesta delinqüència. S'ha afirmat, amb fonaments sòlids, que una de les causes de l'increment de la criminalitat als països occidentals durant les dècades de 1960 i 1970 ha estat el debilitament dels agents informals de control social. En general, aquest debilitament pot explicar per què els processos migratoris del camp a la ciutat generen increments de la delinqüència.

El **control social formal** és el que exerceixen les institucions que tenen encomanada la vigilància, la seguretat, la persecució i la resposta penal al delicte. Els diversos elements que intervenen en el procés integren el **sistema de justícia penal**. La concepció de les institucions policials, l'Administració de justícia, les presons i altres ens encarregats de l'execució penal com a sistema comporta reconèixer que totes elles participen en la missió comú de prevenir el delicte, que qualsevol de les actuacions dels diversos agents té uns efectes sobre el conjunt del sistema i que aquest pot ser concebut politicriminalment, com veurem després, en el seu conjunt i en les seves diverses parts.

El bystander

En l'actualitat un tema d'interès en la recerca criminològica als Estats Units és la figura del *bystander* o persona que en un entorn social format per una massa de persones que no es coneixen entre elles no actua per impedir un comportament violent o una agressió sexual que s'està duent a terme davant d'ella. Conèixer els motius i els factors que concorren en aquest comportament omissiu pot resultar molt rellevant per a impulsar actuacions que afavoreixin una implicació de la societat per a impedir la consumació de delictes greus.

Els diversos elements que integren el sistema de justícia penal



El sistema de justícia penal cobreix una àmplia temàtica en la recerca criminològica. S'estudien els efectes de la vigilància policial, les taxes d'aclariment dels delictes, els processos de decisió que donen lloc a la imposició i a l'execució de penes o els efectes preventius de les diverses classes de penes, i també l'avaluació dels programes de tractament penitenciari o de les penes no privatives de llibertat.

En l'actualitat hi ha un ampli consens respecte al fet que el control social informal és més eficaç per a la prevenció de la delinqüència que el control de tipus formal. El coneixement existent sobre els mecanismes de control social contradiu la confiança que generalment exhibeixen molts líders polítics i altres persones que opinen en els mitjans de comunicació de massa sobre la capacitat del sistema penal per a combatre el delicte. Dedicar més recursos públics a augmentar les taxes d'empresonament en lloc d'invertir en programes destinats a conèixer i reforçar el control social informal és una manera costosa i poc eficaç de prevenir el delicte.

7. Els actors de la política criminal

En una visió global de la criminologia resulta obligatori tenir en compte els actors que exerceixen un paper rellevant en la presa de decisions mitjançant les quals s'expressa la política criminal. De la manera semblant al que succeeix en l'estudi dels mecanismes de control social, hem de distingir entre actors primaris, amb competència formal, respecte als quals té sentit l'elaboració racional, i actors secundaris, amb un poder de fet en la política criminal real. Entre aquests darrers cal constatar el protagonisme assolit en les societats contemporànies pels mitjans de comunicació de massa, intèrprets i conductors d'estats emocionals col·lectius, les associacions de víctimes, que fan arribar als subjectes competents per a adoptar decisions les sensibilitats particulars de certs sectors de víctimes, i altres grups de pressió representatius de diversos interessos o ideologies (sectors econòmics, consumidors, feminisme, ecologisme, animalisme, conductors d'automòbils, etc.). Centrarem aquí l'atenció en els actors primaris, els rols dels quals tenen a veure amb els diversos moments i formes mitjançant els quals s'exerceix el poder de castigar de l'estat:

1) **El govern.** En els sistemes constitucionals actuals es reconeix al poder executiu el protagonisme en l'impuls legislatiu. La importància de la iniciativa legislativa governamental és evident pel que fa a la legislació penal. L'elaboració dels textos prelegislatius s'acostuma a efectuar sota la responsabilitat del ministre de Justícia, que pot encarregar a un expert de la seva confiança o a una comissió la preparació del text que després sotmetrà a l'aprovació del govern perquè el remeti al parlament.

Procediments d'iniciativa legislativa governamental

En alguns estats europeus s'han implantat procediments basats en l'anàlisi d'impacte legislatiu (*regulatory impact analysis*), per a avaluar els costos i les conseqüències de les lleis. Una altra via és la utilitzada a la Gran Bretanya, on els documents del *Home Office* són sotmesos a consulta pública (*consultation paper*). Procediments similars s'utilitzen en l'àmbit de la Unió Europea. Tanmateix, en alguns estats, com Espanya, les comissions ministerials actuen al marge de qüestionaris o tècniques d'avaluació o de procediments de consulta a experts independents i representatius de les diverses opinions existents a la comunitat científica i en el seu lloc els responsables polítics confien, si escau, en experts prèviament seleccionats per afinitats ideològiques o personals.

2) **El poder legislatiu.** Correspon al parlament, com a emanació de la sobirania popular, l'aprovació de les lleis penals, mitjançant el procediment previst en la constitució i els reglaments de les càmeres respectives. La llei representa la plasmació taxativa de les decisions politicocriminals que han de ser després aplicades pel sistema de justícia penal.

3) **El poder judicial.** Els jutges, a l'hora d'aplicar les previsions legals abstractes al cas concret, exerceixen un paper transcendental, ja que són els actors que efectivament «diuen el dret» (*iurisdictio*). Un cop superada històricament la visió del jutge com a mer executor autòmat de la voluntat legislativa,

s'imposa reconèixer que els jutges disposen d'un poder de fet i que en la tasca d'interpretar les lleis projecten valoracions socials i adopten decisions de gran transcendència. Tot i la resistència a reconèixer-ho en l'àmbit del discurs jurídic, des d'un prisma politicocriminal i criminològic, no hi ha dubte que els jutges no sols apliquen sinó que creen dret. A més de la interpretació, cal tenir en compte que tot sovint la llei obre espais de discrecionalitat que no solament permeten de fet, sinó que exigeixen decisions de caràcter politicocriminal respecte a qüestions com quina és la pena adequada a la culpabilitat del subjecte o a les seves possibilitats de reinserció social.

4) Els agents d'execució penal. El procés mitjançant el qual s'estableix la resposta penal al delictes no acaba amb la imposició d'una sentència condemnatòria ferma sinó que la seva execució obre un espai en el qual diversos actors intervenen en els processos de decisió respecte al sistema de compliment o a la possibilitat d'accedir a formes atenuades, com el règim obert penitenciari, o que, ben al contrari, impliquin una intensificació del control. Els professionals dels serveis penitenciaris i els que exerceixen responsabilitats de direcció i gestió en l'Administració penitenciària exerceixen en aquests processos un poder de fet i de dret mitjançant el qual decideixen respecte a aspectes essencials de la resposta al delictes. A més dels agents que actuen estrictament en l'espai de l'execució, s'ha de considerar també el protagonisme creixent dels professionals que intervenen com a facilitadors en els processos de justícia restaurativa, la funció dels quals serveix als fins de pacificació social, reparació, rehabilitació i prevenció de delictes futurs.

8. Tendències politicocriminals contemporànies

A continuació presentem les tendències politicocriminals que recull actualment la doctrina penal i criminològica. Ens centrarem en allò que té relació amb la manera d'entendre el rol que exerceix el sistema penal als estats contemporanis. Alguns d'ells es corresponen amb situacions de fet en l'àmbit legislatiu o aplicat i d'altres resten en l'àmbit teòric, però en tot cas constitueixen una referència ineludible en el debat doctrinal.

8.1. L'expansió del dret penal

El dret penal ha evolucionat d'una manera expansiva amb la implantació de l'estat intervencionista. El reconeixement de nous béns jurídics de titularitat col·lectiva, referits a interessos socials amb un arrelament creixent, el protagonisme més gran de l'estat en la vida social, la submissió progressiva al control del dret de moltes activitats col·lectives o el creixement del sector públic, especialment de l'Administració de Justícia, han comportat una intervenció penal creixent. Les decisions legislatives de signe incriminador són superiors a les despenalitzacions, les reformes legals tendeixen més a augmentar que a disminuir les penes, cada vegada hi ha més delictes efectivament enjudiciats i, per tant condemnats, i això es reflecteix en un augment constant de la població penitenciària, especialment destacat en el cas d'Espanya en comparació d'altres estats europeus. Alguns corrents de pensament, com el *left realism* ('realisme d'esquerres') reforcen la tendència expansiva, en distanciar-se de la tradicional crítica efectuada des de sectors esquerrans al sistema penal i reclamar l'atenció del dret penal per a protegir els sectors febles de la societat (classe obrera, minories ètniques...).

Silva Sanchez (2006) fet un diagnòstic de la realitat de l'expansió i ha plantejat la dificultat de mantenir com a objectiu realitzable la reducció de la intervenció penal en el context d'un estat a què es reclama un protagonisme creixent en la reducció de riscos i en el control d'aspectes més importants de la política social. Una complexitat més gran de les relacions socials i més protagonisme del dret difícilment poden implicar una disminució del recurs al dret penal. D'altra banda, s'ha pogut constatar que l'assoliment de més cotes de justícia social no redunda en una disminució sinó, com a molt, en una transformació de la delinqüència, ja que fa ressorgir fenòmens afavoridors de nous focus d'activitat delictiva, com els moviments migratoris.

8.2. El sistema penal de la societat del risc

Aquesta tendència convergeix amb la descrita en el subapartat anterior. Tractar-lo separatament obeeix al fet que l'expansió del sistema penal és una cosa que, en la mesura que està relacionada amb el mateix model d'estat inter-

vencionista, ja es manifesta anteriorment a la presa de consciència respecte a l'evolució que les nostres societats experimenten en el sentit del que Beck ha denominat *societat del risc*. Els eixos entorn dels quals discorre el problema que analitzem aquí són bàsicament:

- 1) la generalització de nous riscos derivats de la innovació tecnològica i de la participació de la societat de masses en activitats portadores de riscos;
- 2) la visibilitat dels riscos pels poderosos mitjans de comunicació de massa, i
- 3) la creixent demanda social de seguretat, catalitzada també pels mitjans de comunicació.

En el context d'una intolerància creixent al risc en les societats desenvolupades, s'observa una tendència a administrar en termes més restrictius algunes decisions en les quals l'Administració de Justícia o l'Administració penitenciària disposa d'un important espai de discrecionalitat, com la llibertat condicional. Per la seva banda, Diez Ripollés s'ha referit al «model politicocriminal de seguretat ciutadana» per caracteritzar una sèrie de fenòmens com els que aquí apuntem, en els quals la societat aspira a maximitzar la seguretat dels béns jurídics encara que sigui a costa de sacrificar les llibertats i les víctimes adquireixen un protagonisme en la vida pública que es tradueix en una demanda de més intervenció penal.

La investigació empírica ha posat de manifest un fenomen d'una importància indubtable. Hi ha instruments que permeten mesurar l'actitud de la població davant del delictes, com les enquestes de victimització i de por del delictes. Aquests estudis reflecteixen que des de l'any 2000 s'ha experimentat a Espanya un augment notable de la por al delictes (percepció subjectiva del risc de ser víctima d'un delictes) i la preocupació pel delictes (opinió de la població respecte a l'evolució de la delinqüència en el seu entorn), mentre que en el mateix període de temps la delinqüència real s'ha mantingut bàsicament estable.

8.3. El dret penal de l'enemic

Aquesta construcció conceptual és explicada i presentada per Jakobs com una realitat que va prenent cos d'una manera paral·lela a l'il·lustrat «dret penal del ciutadà» i que ha de ser assumida d'una manera acrítica. La tesi de Jakobs ha trobat un rebuig majoritari en la doctrina alemanya i en l'espanyola. Aquesta concepció respon a una intrusió de la lògica de la guerra en la vida civil en el seu sentit més negatiu, de negació a l'enemic de l'estatut de ciutadania. No té res a veure amb els temps de Radbruch en què la defensa del tractament propi de l'enemic, a partir de fórmules com la «custòdia honesta», responia a la voluntat de comportar-se d'una manera «cavallerosa» amb el delinqüent polític.

Els temps han canviat fins al punt que el terrorista no solament ha deixat ja de ser tractat com a delinqüent «polític» per a ser reconegut com a simple delinqüent, sinó que es pretén expulsar-lo de la societat civil i fins i tot negar-li la condició de persona. Després d'ell, altres «subjectes d'imputació penal», «ens perpetradors d'il·lícits penals» amb competència especial per a trencar la vigència de la norma es troben en el camí de quedar situats «fora del sistema». La construcció de Jakobs desborda el marc de l'estat de dret ancorat sobre el valor nuclear del respecte a la dignitat humana. Un dels continguts essencials d'aquest model d'estat és precisament el reconeixement de tot ésser humà com a persona i la impossibilitat de la definició de categories de persones com a enemics del sistema, per la qual cosa no ha de causar estranyesa que molts veges en aquesta construcció teòrica un renaixement del pensament totalitari.

8.4. La deriva autoritària

Les polítiques aplicades en algunes parts dels Estats Units d'Amèrica són una mostra dels riscos de deriva de la política criminal cap a impulsos purament defensistes i de llei i ordre, com la «tolerància zero», aplicada a Nova York en la dècada de 1990, o a Ciutat de Mèxic, que té com a objectiu combatre la delinqüència de carrer de baixa intensitat i actua també sobre comportaments expressius de marginalitat social en l'espai urbà, com la prostitució de carrer. Malgrat l'impacte en la reducció de la petita criminalitat a curt termini, s'han criticat els seus efectes negatius a mitjà i llarg termini i l'augment de despesa pública, tant en el sector policial com en el judicial i el penitenciari. També se situaria en aquesta línia el model californià de *three strikes an you're out*, que consisteix a imposar penes de llarga durada als infractors reincidents que cometen delictes poc greus.

8.5. L'abolicionisme

L'expressió *abolicionisme* ha tingut una difusió important en el discurs politicocriminal. Després de ser el lema amb què es va assolir l'eradicació de l'esclavitud, posteriorment ha estat utilitzada per a expressar els ideals amb relació a la supressió de la pena de mort o la prostitució. En la bibliografia criminològica i politicocriminal l'abolicionisme ha passat a ser identificat essencialment amb l'actitud que sosté la necessitat d'eliminar el sistema penal, a favor de formes no punitives de resposta al delicte. Aquesta actitud, basada en la insatisfacció profunda amb el sistema penal, ha gaudit en molts moments del suport o almenys de la comprensió d'amplis sectors de la doctrina penal i criminològica, com ja va succeir amb la proposta de Dorado Montero (1929) de superar el dret penal mitjançant un «dret protector dels criminals». Però ens centrem aquí en les seves manifestacions més explícites.

Si atenem l'opinió de Hulsman (1980), l'abolicionisme parteix del qüestionament del concepte de *delicte* com a tal, en el sentit de negar l'existència d'una «realitat ontològica» del fet delictiu. La justícia penal perpetua els processos d'etiquetatge i segregació social i és inevitablement desigual i repressiva, per

la qual cosa s'han d'elaborar estratègies per a abolir-la i alliberar els policies i els jutges d'un sistema de referència que els allunya de la vida real i de les necessitats de les persones concretes.

Aquesta posició doctrinal es basa en gran part en alguns dels postulats de la criminologia crítica. Hi ha hagut posicions més matisades, com la de Christie (1984), en denunciar el paper que exerceix el dret penal en sostreure el conflicte de mans dels seus legítims interessats, la qual cosa ha servit de base a l'abolicionisme però també a les propostes d'establir sistemes extrajudicials de resolució del conflicte compatibles amb el manteniment del sistema penal. Christie ha moderat algunes de les seves propostes i ha reconegut posteriorment el valor del sistema de justícia criminal respecte a certes formes de criminalitat, sobretot aquelles en les quals hi ha una desigualtat manifesta entre autor i víctima.

Altres abolicionistes

També són pròxims a l'abolicionisme les propostes de Baratta, Melossi, Pavarini o Bergalli.

8.6. El minimalisme penal

Sota el rètol de *minimalisme penal* es poden identificar diverses posicions doctrinals que proposen una reducció del sistema penal al seu mínim imprescindible. Una vocació minimalista ha estat present en amplis sectors doctrinals, especialment en els que han insistit en la visió de la pena com a «amarga necessitat» en una societat d'éssers imperfectes, segons la molt coneguda i divulgada expressió del Projecte alternatiu alemany de 1966. Però ens referim aquí a les posicions que d'una manera més clara han intentat fer front a l'expansionisme punitiu amb propostes dràsticament reduccionistes.

D'una banda, la idea del «dret penal mínim», de Ferrajoli, comparteix amb certs corrents abolicionistes la crítica al dret penal però tracta d'oposar-li no la utopia de la seva abolicció sinó la solució realista d'una intensificació del garantisme. La pena es justifica en termes utilitaris, en la mesura que és un mal menor davant l'anarquia punitiva i la seva finalitat no és cap altra que la minimització de la violència social. Per això, s'imposa un ús mínim del sistema penal i especialment de la seva expressió més negativa, la pena de presó. Una crítica que ha rebut aquesta proposta és que no s'ha traduït en un programa politicocriminal estructurat i viable. A més, entre els qui s'expressen a favor del garantisme com a resposta a l'expansionisme, es poden establir diferències significatives, ja que mentre que segons algunes opinions, més pròximes a Ferrajoli, es percep una opció de tipus més idealista i molt crítica respecte al sistema penal, l'apel·lació al garantisme té en un sector de la doctrina espanyola un sentit de defensa del sistema penal com a forma de resposta formalitzada al delictes davant els excessos expansionistes de funcionalització politicocriminal del delictes i també davant les alternatives basades en la desformalització, que algunes d'elles poden tenir precisament un efecte reductor de la intervenció penal, com les vies de solució extrajudicial o de justícia reparadora.

D'una altra banda, una altra via per la qual s'ha expressat un programa de signe minimalista són les propostes de Hassemer i altres representants de l'anomenada *escuela de Frankfurt* de tornar a un «dret penal nuclear», format per aquells tipus delictius respecte als quals és possible una aplicació més segura en termes de garanties jurídiques de les lleis penals. Aquestes propostes han estat criticades perquè pretenen un retorn a un «vell dret penal liberal» que en realitat no va existir mai, ja que el dret penal anterior a l'estat intervencionista era essencialment un dret penal autoritari. En qualsevol cas, la seva falta de realisme estaria sobretot en la seva dificultat per a connectar amb l'evolució de la societat.

8.7. Un sistema penal més extens i menys intens

Roxin ha expressat una visió de futur d'un dret penal més extens, però menys intens, la qual cosa pot marcar un punt de compromís entre realisme i ambició transformadora i racionalitzadora. Un refinament punitiu més important, una estratègia seriosa de reducció de l'ús de la presó en favor d'altres sancions que combinin continguts d'incapacitació amb altres de responsabilització, una aposta per l'obertura d'espais racionals de desjudicialització, sense renúncia al garantisme, poden marcar la diferència entre el dret penal d'una societat atemorida i el d'una societat orientada cap a la superació civilitzada dels conflictes. La viabilitat d'aquest model resulta demostrable mitjançant un estudi comparatiu entre els diversos sistemes penals que coexisteixen actualment a Europa.

La investigació sobre penes de compliment en la comunitat i formes de justícia reparadora, amb una atenció especial a l'evitació de l'efecte d'«expansió de la xarxa» i a la contenció de l'ús de la presó, amb l'ús de noves tecnologies de control, resulten un programa politicocriminal atractiu i més realista que els que es puguin basar en la renúncia al dret penal en amplis sectors en els quals intervé. Els moviments despenalitzadors tenen ple sentit respecte a certs delictes, però difícilment poden cristal·litzar en un programa viable si adquireixen un caràcter massiu mentre la societat reclama respostes fermes i simbòlicament expressives davant de fenòmens com la corrupció urbanística o la contaminació ambiental.

8.8. Protagonisme dels drets de les víctimes

En els últims anys es percep una tendència a la idea que el sistema penal hagi de satisfer expectatives relacionades amb els interessos i les necessitats de les víctimes. En tractar-se d'una tendència que obre un ampli espectre de riscos i oportunitats, seria tan insensat desconèixer els perills com ignorar la capacitat de la victimologia per a atreure noves sensibilitats i nous instruments a la política criminal. Alguns autors han destacat els riscos, com la promoció de polítiques de tipus punitivista, com certament ha succeït als Estats Units.

Països escandinaus

Els països escandinaus es caracteritzen, precisament, en comparació dels països meridionals, per una intervenció penal més gran, tal com reflecteixen les xifres de condemnes penals i d'ingressos penitenciaris, al mateix temps que per una suavitat punitiva més gran, que es reflecteix en indicadors com la població penitenciària. En els estudis criminològics ha despertat un interès especial l'evolució experimentada a Finlàndia, amb una disminució dràstica de l'ús de la pena de presó.

D'altra banda, el desenvolupament d'un espai de racionalitat des de la victimologia pot exercir un paper de contenció important de les demandes de penalització que puguin sorgir des de certs sectors de víctimes. La posada en l'escena del debat politicocriminal de la satisfacció d'instints de revenja no és una cosa que es pugui atribuir precisament a la victimologia, ja que és més propi d'aquelles concepcions de signe retribucionista que, rere una argumentació o una altra, veuen en la pena un «equivalent funcional» de la revenja o un mecanisme capaç de «compensar» el dany causat a la víctima i de sublimar-ne les ànsies de revenja i és precisament davant la ideologia retributiva que s'ha teoritzat i desenvolupat una «justícia reparadora» d'orientació victimològica.

La victimologia, com a disciplina basada en el coneixement empíric de la víctima, atempta a l'ètica de la cura o als continguts propis de la intel·ligència emocional en detriment de la racionalitat jurídica tradicional de to justicier i idealista, ens permet deixar de considerar la reacció davant el delinqüent com l'objectiu prioritari de la intervenció social davant del delicte. A més a més de potenciar la prevenció, la victimologia crida a establir altres mecanismes de compensació a favor de la víctima, per mitjà de la solidaritat i l'assistència, dirigits a aconseguir la **desvictimització**, que redueixin els «impulsos punitius» de les víctimes, per la qual cosa la victimologia té, en definitiva, un potencial de reducció de la pressió punitiva. La justícia reparadora ens pot recordar que davant una concepció molt arrelada que associa, d'una manera més o menys explícita, el fet de «fer justícia» a reaccions vindicatives, aspectes com el reconeixement del delicte i de la seva víctima i la reparació comporten una altra manera de «fer justícia», potser més allunyada de certa tradició idealista però més propera a les necessitats de pacificació social.

9. Crisi de la criminologia

Un tema de debat llargament present en els debats de tipus disciplinari i autoreferencial és el de la crisi de la criminologia. Tot i que en gran manera el qüestionament del seu sentit i la seva identitat ha acompanyat la criminologia des dels inicis, a partir de la dècada de 1970 la crisi d'identitat s'ha viscut amb una intensitat especial com a conseqüència de diversos fenòmens.

A l'hora d'explicar aquesta crisi, s'han donat diverses explicacions, com són:

1) **Una sensació crònica de fracàs.** La teorització, cada cop més refinada i amb més suport empíric, sobre la criminalitat no ha tingut com a efecte una influència real en polítiques efectives que l'hagin reduït o fins i tot que n'hagin evitat el creixement. Es tracta efectivament d'un mal crònic que s'ha fet evident, especialment en el món anglosaxó, per la coincidència entre un desenvolupament teòric incessant i un fort increment de la criminalitat entre la dècada de 1960 i cap a la meitat de la dècada de 1990. Els criminòlegs coincideixen fàcilment a l'hora de responsabilitzar els actors politicriminals de no escoltar l'opinió científica, però hi ha també crides a l'autocrítica per la incapacitat de prescriure polítiques d'eficàcia provada en la reducció de la delinqüència (Braithwaite, 1989).

2) **Un estat de fragmentació.** Aquest aspecte està relacionat tant amb la proliferació de teories que reflecteixen diferències profundes en la concepció del delicte i el control social, a més de les circumstàncies pròpies del món professional acadèmic, com amb els trets característics de la globalització (Findlay, 1999), la modernitat tardana (Garland, 2000) o la societat del risc (Barak, 2009).

3) **Una ambivalència recurrent, relacionada amb la naturalesa contradictòria de la política criminal.** Garland ha descrit aquesta situació plantejant el dilema entre dues tendències: una *criminology of the self*, ocupada de l'estudi dels delinqüents com a «consumidors racionals», i una *criminology of the other*, preocupada pels exclosos, els estrangers i els desviats com a focus de perill de fòbies socials. Darrere d'aquesta dualitat hi ha la dicotomia permanent entre la funcionalitat social a què tendeix el treball científic i el compromís social del criminòleg.

L'evolució de la criminologia a Espanya presenta una singularitat que obliga a matisar la idea de crisi. Mentre en l'àmbit internacional es manté la reflexió sobre la crisi, l'interès per la criminologia no ha deixat de créixer i aquesta s'ha anat consolidant en l'àmbit acadèmic. Després d'uns anys en què els estudis de criminologia eren impartits en instituts vinculats a algunes facultats de Dret i sense un reconeixement com a titulació oficial, l'any 2001 es va aprovar la lli-

cenciatura de Criminologia com a títol oficial i diverses universitats van posar en marxa aquesta titulació amb un gran èxit d'alumnes. Posteriorment, amb la posada en marxa de l'Espai Europeu d'Educació Superior, diverses universitats han començat a impartir el grau de Criminologia, amb algunes variacions pel que fa als continguts però dins d'una àmplia coincidència en una sèrie de continguts comuns afavorida per una tasca de coordinació entre les universitats que ofereixen aquesta formació. També s'han començat a impartir algunes activitats de postgrau en l'àmbit de la criminologia.

D'altra banda, el procés de consolidació de la criminologia com a disciplina acadèmica és un procés lent pel que fa a la creació de les condicions que permetin la creació d'equips dedicats d'una manera estable a la recerca criminològica. La vinculació dels investigadors i professors de criminologia a les disciplines formatives d'origen (dret, psicologia o sociologia) i la seva integració en estructures acadèmiques en què la criminologia ha tingut un paper secundari fa que l'autonomia de la criminologia sigui un procés a llarg termini. Fora de l'àmbit acadèmic i de l'interès que mostren gran nombre de persones per l'estudi de la titulació, la criminologia és presa poc seriosament. En l'àmbit legislatiu, hi va haver un intent d'introduir un informe criminològic preceptiu, encara que no vinculant, en el Projecte de Codi penal respecte a algunes decisions judicials sobre imposició i execució de penes i mesures de seguretat, que finalment no va reeixir en l'aprovació del Codi penal de 1995. Posteriorment, no hi ha hagut esforços en aquesta direcció. Més enllà de l'àmbit legal, tampoc no s'atribueix una rellevància a la titulació en la regulació dels processos de selecció de determinats rols tècnics per als quals els criminòlegs podrien fer una aportació socialment útil. En places professionals com la de jurista criminòleg, establerta des de fa anys en l'àmbit penitenciari, la dimensió criminològica queda desdibuixada al costat de la jurídica, que té caràcter preeminent.

A més, en un context de desbordament dels límits acadèmics disciplinaris, de disminució de prestigi social associat a les professions basades en una formació universitària i de creixement de l'oferta de noves titulacions universitàries, l'espai de la criminologia és disputat per altres titulacions o perfils curriculars, com els relatius a la seguretat. La seguretat, tant la pública com la privada, ha tingut una vinculació tradicional amb la criminologia però en l'actualitat la demanda social de seguretat genera un sector en àmplia expansió tant en l'àmbit social com econòmic, alhora que sectors acadèmics tradicionalment poc interessats per la criminologia s'ocupen, sovint amb nous llenguatges i enfocaments metodològics, d'aspectes relacionats amb la prevenció o altres que conflueixen amb l'objecte de la criminologia. Sovint les noves titulacions expressen aquesta confluència amb un esperit integrador, acudint al binomi «criminologia i seguretat», la qual cosa es correspon amb la vocació interdisciplinària i transdisciplinària de la criminologia.

Resum

En aquest mòdul hem pogut tenir una visió general de les bases de la criminologia com a ciència, el seu origen i la seva relació amb altres disciplines. L'estudiant s'haurà pogut familiaritzar amb els conceptes fonamentals de la disciplina, la manera d'acostar-se al problema social de què s'ocupa, la delinqüència, que està basada en el coneixement empíric de les causes del delictes, els seus protagonistes i les seves conseqüències. Aquests primers coneixements estableixen les bases que després permetran aprofundir en els aspectes relacionats amb el coneixement de la criminalitat i la seva evolució, les teories criminològiques existents i el seu rendiment per al disseny de les polítiques de prevenció de delictes i a la concepció del sistema de justícia penal.

També s'ha pogut comprovar la importància del coneixement del mètode científic i l'aprenentatge de les seves tècniques per a la recerca, i també la necessitat de conèixer les concepcions actuals sobre la política criminal per a poder adquirir una opinió fonamentada i sense prejudicis sobre les respostes a la criminalitat, la prevenció del delictes, el funcionament del sistema de justícia penal, el tractament del delinqüent, l'atenció a les víctimes, el control social i la restauració de les relacions socials afectades pel delictes.

Exercicis d'autoavaluació

1. El concepte de *delicte* és...

- a) més ampli que el de *desviació social*.
- b) sinònim del de *desviació social*.
- c) més estricte que el de *desviació social*.
- d) equivalent però més modern i per tant preferible al de *desviació social*.

2. A diferència del dret penal, la criminologia...

- a) és una ciència valorativament neutral.
- b) s'ocupa de l'estudi del delicte.
- c) no aplica la metodologia pròpia de les ciències socials.
- d) és una disciplina universitària anterior a la Il·lustració.

3. L'evolució dels sistemes penals als països desenvolupats es caracteritza actualment per...

- a) una tendència cap al refinament punitiu i una reducció de la intervenció penal.
- b) un enduriment punitiu, amb la introducció de sancions cada cop més lesives per als drets dels delinqüents.
- c) una limitació progressiva del protagonisme de les víctimes.
- d) una extensió del control social i la intervenció penal.

4. El disseny i la representativitat de la mostra en una enquesta és una preocupació pròpia d'una metodologia...

- a) qualitativa.
- b) quantitativa.
- c) normativa.
- d) interdisciplinària.

5. En un sistema democràtic, el govern (poder executiu)...

- a) és un actor politicocriminal principal perquè té la competència d'aplicar i executar les lleis penals.
- b) no és en cap cas un actor politicocriminal, com a conseqüència del principi de separació de poders.
- c) és un actor politicocriminal important en la mesura que exerceix l'impuls legislatiu i desenvolupa polítiques que incideixen sobre l'execució de les penes.
- d) és un actor politicocriminal molt limitat perquè no pot prendre cap decisió que no sigui validada judicialment.

6. En una visió integral del problema criminal...

- a) hi ha, en primer lloc, la concepció del delicte com a acte antinormatiu.
- b) el delinqüent és el centre d'atenció científica i politicocriminal.
- c) predomina la visió del delicte com a fet que impacta en les relacions socials.
- d) el delicte és concebut íntegrament com una responsabilitat de la societat i no del delinqüent.

7. La família, l'escola o el veïnat...

- a) són agents de control social formal.
- b) són actors primaris de la política criminal.
- c) no poden ser considerats agents de control social ni de política criminal.
- d) són agents de control social informal.

8. Quan es parla de *funció etiològica* de la criminologia es fa referència...

- a) a l'estudi de les causes del delicte.
- b) al disseny d'estratègies de prevenció del delicte.

- c) a l'estudi dels processos d'elaboració legislativa i de l'origen de les normes penals.
- d) a la recerca sobre el funcionament del sistema de justícia penal.

9. Garofalo ha estat pioner en...

- a) l'ús del terme *criminologia*.
- b) la construcció de la criminologia com a sistema científic.
- c) la integració entre la criminologia i la política criminal.
- d) la preocupació per la prevenció del delictes.

10. Les societats científiques i les revistes especialitzades...

- a) no són rellevants en la criminologia perquè és una ciència social i no experimental.
- b) serveixen per a donar contingut a la idea de comunitat científica.
- c) dicten, mitjançant instruccions generals, el mètode vàlid per a la recerca criminològica.
- d) tenen rellevància en la criminologia només en l'àmbit nacional, perquè la legislació penal és diferent a cada estat.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. c

2. a

3. d

4. b

5. c

6. c

7. d

8. a

9. a

10. b

Glossari

abolicionisme *m* Postura que propugna l'abolició del dret penal i la seva substitució per formes no punitives de prevenció i reacció davant del delictes.

control social *m* Conjunt de mecanismes pels quals la societat condueix el comportament dels individus d'acord amb pautes de conducta social normalitzada.

delicte *m* Comportament humà antisocial per al qual la llei preveu la imposició d'una pena o mesura de seguretat contra qui n'és considerat responsable.

delinqüència *f* Conjunt de fets delictius comesos en un temps i espai determinats. Com a concepte criminològic, és independent del fet que els delictes hagin estat o no formalment declarats pel tribunal competent.

delinqüent *m* Persona declarada judicialment responsable d'haver comès un fet delictiu.

dret penal *m* Conjunt de normes jurídiques que defineixen com a delictes determinats comportaments humans i preveuen les penes o mesures de seguretat que cal imposar a les persones que en són responsables.

desviació social *f* Conductes individuals que s'aparten dels comportaments socials normalitzats, tant si són definits com a delictes com si no ho són.

incriminació *f* Procés pel qual passen a definir-se com a delictes fets que fins al moment no tenien aquesta consideració. El procés contrari és conegut com a *desincriminació*.

pena *f* Sanció imposada per un òrgan competent de la jurisdicció penal al subjecte declarat responsable d'haver comès un delictes.

política criminal *f* Conjunt de coneixements relatius a les actuacions adreçades a la prevenció del delictes, fonamentalment per mitjà del dret penal.

prevenció *f* Conjunt d'actuacions adreçades a evitar o reduir el risc de comissió de delictes futurs.

sistema de justícia penal *m* Conjunt d'actors institucionals que tenen la missió d'exercir el control social formal mitjançant la prevenció i la resposta al delictes.

victimologia *f* Disciplina, relativament autònoma de la criminologia, que s'ocupa de l'estudi dels processos de victimització i desvictimització.

Bibliografia

- Barak, G.** (2009). *Criminology. An integrated approach*. Lanham, Maryland / Plymouth: Rowman & Littlefield.
- Beck, U.** (1998). *La sociedad del riesgo. En camino hacia otra sociedad moderna*. Barcelona: Paidós.
- Braithwaite, J.** (1989). *Crime, shame and reintegration*. Nova York: Cambridge.
- Findlay, M.** (1999). *The Globalization of Crime: Understanding Transitional Relationships in Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- García-Pablos, A.** (1999). *Tratado de criminología*. València: Tirant lo Blanch.
- García-Pablos, A.** (2007). *Criminología. Una introducción a sus fundamentos teóricos* (6a. ed.). València: Tirant lo Blanch.
- Garland, D.** (2005). *La cultura del control. Crimen y orden social en la sociedad contemporánea*. Barcelona: Gedisa.
- Garofalo, R.** (1885). *Criminologia: studio sul delitto, sulle sue cause e sui mezzi di reoressione*. Torí: Bocca.
- Garrido, V.; Redondo, S.; Stangeland, P.** (1999). *Principios de criminología*. València: Tirant lo Blanch.
- Hassemer, W.; Muñoz Conde, F.** (1989). *Introducción a la criminología*. València: Tirant lo Blanch.
- Herrero Herrero, C.** (2007). *Criminología* (3a. ed.). Madrid: Dykinson.
- Jeffery, C. R.** (1990). *Criminology: An interdisciplinary approach*. Englewood Cliffs, Nova Jersey: Prentice-Hall.
- Jiménez de Asúa, L.** (1941). *El criminalista*. Buenos Aires: La Ley.
- Jiménez de Asúa, L.** (1964). *Tratado de Derecho penal* (vol. 1). Buenos Aires: Losada.
- Larrauri, E.** (2015). *Introducción a la criminología y al sistema penal*. Madrid: Trotta.
- Maguire, M.; Morgan, R.; Reiner, R.** (2007). *The Oxford Handbook of Criminology*. Nova York: Oxford University Press.
- Redondo Illescas, S.** (2015). *El origen de los delitos*. València: Tirant lo blanch.
- Rodríguez Manzanera, L.** (2009). *Criminología* (23a. ed.). Mèxic, DF: Porrúa.
- Sanz Mulas, N.** (2016). *Política criminal. Actualizada a las reformas de 2015*. Salamanca: Ratio legis.
- Serrano Maíllo, A.** (2009). *Introducción a la criminología* (6a. ed.). Madrid: Dykinson.
- Silva Sánchez, J. M.** (2006). *La expansión del Derecho penal. Aspectos de la política criminal en las sociedades postindustriales*. Buenos Aires / Montevideo: BdeF.
- Tamarit, J.** (2007). «Política criminal con bases empíricas en España». *Política Criminal* [revista en línia]. <<http://www.politicacriminal.cl>>

